

Jan Běliček /
Tomáš Glanc

A close-up portrait of a middle-aged man with short, graying hair and a serious expression. He is wearing a dark gray suit jacket over a white shirt with a small, colorful pattern. The background is a plain, light gray.

**RUSKÁ DUŠE
NEEXISTUJE**

Vyšehrad ROZHOVORY

Ruská duše neexistuje

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Tomáš Glanc / Jan Bělíček
Ruská duše neexistuje – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2025

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

Jan Bělíček /
Tomáš Glanc
**RUSKÁ DUŠE
NEEXISTUJE**

Vyšehrad

Chcete, aby příběh této skvělé knihy pokračoval i potom, co ji dočtete? Tak ji pusťte dál do světa! Vše potřebné se dozvíte na **www.restorio.cz**.

Albatros Media podporuje udržitelný rozvoj, který vrací použitým věcem smysl. On-line antikvariát Restorio vaše knihy odkoupí a zaplatí vám ihned – nečekáte, až se prodají. Získané peníze si můžete nechat, nebo si vyberete charitu, kterou jimi podpoříte. V tom případě navýší Restorio částku o 20 %.

© Jan Bělíček, Tomáš Glanc, 2025
Cover Photo © Priscilla Kämpfer

ISBN tištěné verze 978-80-267-3105-4
ISBN e-knihy 978-80-267-3106-1 (1. zveřejnění, 2025) (ePDF)
ISBN e-knihy 978-80-267-3107-8 (1. zveřejnění, 2025) (epub)
ISBN e-knihy 978-80-267-3108-5 (1. zveřejnění, 2025) (mobi)

1 | **Zvrat, s kterým nikdo nepočítal**

Zabýváte se Ruskem a jezdíte tam desítky let. Kdy jste byl naposled před 24. únorem 2022 v Ruské federaci a co jste tam dělal? Promítla se válka do vaší práce?

V Rusku jsem byl naposledy v prosinci roku 2021, asi dva a půl měsíce před začátkem „invaze v plném rozsahu“. Na pozadí rozbombardovaných ukrajinských měst a statisíců mrtvých je to druhořadé, ale válka zanechala totální spoušť i v kontaktech mezi vzdělávacími, kulturními a mnoha dalšími institucemi. Zničila spolupráci v nejrůznějších oblastech, která se budovala často léta nebo i desítky let.

Do Moskvy jsme jeli s kolegy ze Společnosti Jindřicha Chalupceckého v rámci přípravy výstavy o tomto výjimečném teoretikovi umění a literatury. Chalupcecký jezdil do SSSR od poloviny šedesátých let a stýkal se tam jak s oficiálními představiteli kulturní politiky po linii Svazu výtvarných umělců, tak i s takzvanými neoficiálními umělci a s intelektuály, z nichž některé jsem o pár desítek let později také osobně poznal. Já jsem byl zodpovědný za ruskou část výstavy, měli jsme pro Galerii hlavního města Prahy domluvené zápůjčky z moskevských muzeí, natáčeli jsme svědectví pamětníků na speciálním večeru v centru současného umění Garáž, které pro Romana Abramoviče navrhl světoznámý architekt Rem Koolhaas. Dneska už by v Rusku určitě nestavěl...

Díla umělců z Ruska, o kterých Chaluppecký v sedmdesátých letech psal a z nichž mnozí potom emigrovali na Západ, jsme na výstavě sice nakonec ukázali, ale jen ta od soukromých sběratelů z Evropy nebo přímo od samotných autorů – jako třeba v případě Viktora Pivovarovy, díky kterému jsem za perestrojky četl některá zásadní díla ruských autorů ještě ve strojopisech, v samizdatu.

Já jsem se celým tím ruským a sovětským literárně-uměleckým kontextem, oficiálním i neoficiálním, začal zabývat v druhé polovině osmdesátých let, a právě tato kulturní stopa, spojující dědictví avantgard počátku 20. století s undergroundem a se současností, se pro mě stala jednou z os zájmu o Rusko. Takže právě tato výstava pro mě byla i osobně významná a byl jsem vděčný Tomáši Pospiszylvi z Akademie výtvarných umění, že mě přizval jak do týmu, který psal knihu o Chaluppeckého životě a díle, tak i do čtyřčlenné skupiny kurátorů výstavy o něm.

Touto cestou do Moskvy se pro mě uzavřel velký oblouk: od euforie ze zrušení cenzury a růstu občanských svobod za Gorbačova k válečné cenzuře a honu na disidenty po únoru 2022.

Nakonec se nečekaně jedním z témat na této výstavě nepřímou přítomností stala i válka Ruska proti Ukrajině.

Během posledního únorového víkendu jsme veškerou spolupráci s ruskými institucemi odřekli. Podobně skončily tisíce, desítky tisíc oficiálních kontaktů ve všech oblastech. Studenti slavistiky z evropských univerzit se nadále učí rusky – ale třeba v Rize, v Praze nebo v Kazachstánu.

V pondělí 28. února jsem měl začít online učit společný kurz o východoevropských neoavantgardách pro univerzitu v sibiřské Ťumeni a zároveň pro studenty z Curyšské univerzity. Děkan ťumeňské fakulty, který společnou výuku navrhl, se od té doby stal patolízalem Putinova režimu a jezdí přednášet do okupované Doněcké oblasti, ačkoliv je to vzdělaný člověk s mnoha kontakty na západních univerzitách, kde byl na mnoha stážích, a rozhodně mu nechybí přístup k informacím.

GES-2. Během poslední návštěvy Moskvy necelé tři měsíce před začátkem plošné války proti Ukrajině se mi podařilo pro naši výpravu Společnosti Jindřicha Chalupického přes známé z vedení navzájem provázaných uměleckých institucí sehnat téměř nesehnatelné: propustku do velkolepého, právě otevřeného mezinárodního kulturního centra nedaleko Kremlu, které pro ruského multimiliardáře Leonida Michelsona navrhla světoznámá architektonická kancelář Renzo Piano Building Workshop.

Moskva jako hlavní město světa – i ve sféře současné kultury. Putin se osobně koncem roku 2021 zúčastnil zahájení činnosti artcentra GES-2, které v někdejší elektrárně z počátku 20. století během sedmi let jeho války proti Ukrajině vybudoval na ploše 30 tisíc čtverečních metrů v centru hlavního města jeden z poddaných „soukromých investorů“, majitel „nekomerčního fondu současného umění V-A-C“. Vystavují se zde obrazy a instalace z Islandu, projekt věnovaný televiznímu seriálu *Santa Barbara* a ruské i světové reakce na Malevičův *Černý čtverec*. Žádná primitivní válečná propaganda.

Při poznávání ruské kultury a společnosti mě už od druhé poloviny osmdesátých let minulého století provází Viktor Pivovarov. Zažili jsme toho spolu opravdu hodně, vydalo by to na samostatnou knížku. V roce 2015 jsem měl možnost být kurátorem jeho výstavy „Sady mnicha Rabinoviče“ v Berlíně.

O těchto nepřímých následcích války se moc nepíše a nemluví.

Válečná cenzura a utužení zákonem nařízeného patriotismu a diktatury „tradičních hodnot“ přetváří Rusko skutečně v novou civilizaci, tak jak si to přejí její hlasatelé. Řekl bych, že následky pro situaci uvnitř země i mezinárodní dopad se vnímají a popisují naprosto nedostatečně. Jako by zase jednou panoval strach nazvat věci pravými jmény. Nebo jako by mnozí lidé v Rusku i mimo Rusko chtěli věřit, že válka nějak skončí, na desítky tisíc zavražděných lidí se v klidu zapomene a život půjde dál.

Bylo možné z atmosféry na konci roku 2021 rozpoznat, jakým směrem se budou události vyvíjet?

Za sebe můžu říct, že nic takového z tehdejší atmosféry bezprostředně cítit nebylo. Samozřejmě mluvím ze své omezené, individuální a subjektivní perspektivy. Politické represe se rozhodně stupňovaly už od potlačení protestního hnutí v letech 2011–2013. Ale že se blíží nejhorší evropská válka od dob nacismu, to podle mě na konci roku 2021 věděl málokdo. Teď sledujeme takovou typickou suverenitu všech, kdo nejenom válku, ale vůbec celé současné Rusko retrospektivně vykládají jako naprosto logický kauzální systém. Buď od roku 2000, nebo rovnou od Ivana Hrozného se všechno vyvíjí naprosto jednoznačně a nemohlo to dopadnout jinak.

Ruské imperiální ambice ale přece nabíraly v posledních letech na obrátkách. Jasně se to ukázalo v Gruzii, Abcházii a nejnověji především v Sýrii a Africe. Proč tedy pokus o anexi Ukrajiny najednou všechny překvapil a zároveň začali brzy všichni tvrdit, že je to logický krok, motivovaný jak vnitropoliticky, tak zahraničně?

Řekl bych, že ta jasnost, to je suverenita příslovečných generálů po bitvě. Ve francouzské filozofii, ale i v sovětské sémiotice se ve druhé polovině 20. století etabloval

výkladový koncept, který ukazuje, jak se příčiny, kořeny a zdroje události utvářejí až zpětně. Kulturolog Boris Uspenskij publikoval v roce 1988 studii o tom, že kauzalita dějin se konstruuje pozpátku. Ve skutečnosti vede z každého okamžiku do budoucnosti řada možných cest. Přední sovětský sémiotik Jurij Lotman tomu říkal „bifurkace“. To je pojem z geografie, kdy se například nějaká řeka dělí do dvou ramen. Lotman říká, že dějiny jsou ve skutečnosti vždy takovou množinou obrovského počtu bifurkací a v každém bodě se mohou vyvíjet nejrůznějšími směry. Nakonec ale zvítězí jedna varianta a ta zpětně určuje „logiku vývoje“. Najednou je všechno naprosto jasné.

Až do druhé poloviny února 2022 válka „nedávala smysl“. Příčiny pro intervenci tohoto typu a rozsahu neexistovaly. Pak se samozřejmě ve zpětném pohledu rychle našly. Důvody k válce se okamžitě vyrojily i v té části ruské historiografie, která servilně obsluhuje mocenské centrum a jež začala obratem vyrábět báchoriky o tom, jak byla tato válka Rusku-oběti vnucena a zachránila samotnou existenci ruské civilizace.

Vy jste tu kauzalitu blížící se války neviděl ani po anexi Krymu, kdy už na východě země probíhala okupace, ačkoliv v menší intenzitě a s jinou rétorikou než po napadení celé Ukrajiny?

Ne. Rozhodně jsem nečekal, že by mohla nastat válka takového rozsahu, a myslím si, že to nečekal nikdo nebo skoro nikdo. Ruská propaganda už před válkou chrlila tolik agresivních blábolů, že se staly jakýmsi folklórem. Tu Rusové znovu dobývají Berlín či Varšavu, tu obnovují svoji sféru vlivu v rámci hranic SSSR či celého sovětského bloku. Jednou zbavují USA jejich výsadní pozice v globální politice, podruhé vytvářejí s Čínou a Íránem nový svět tradičních hodnot bez gayů, leseb a politické opozice. Působilo to jako bájně mlžení nebo ideologické vizionářství. Dnes víme, že to bohužel mysleli vážně. A v případě Ukrajiny se ukázalo, že řadu z těch nesmyslů o Antirusku a genocidě, které se do

veřejné debaty vypouštěly od roku 2004, establishment v určité chvíli velice rychle transformoval do válečné doktríny a zahájil bombardování. Kdo to čekal a věděl, ať ukáže, kde to popsal a pojmenoval. Možná takové případy existují, ale myslím si, že pokud vůbec, tak jsou velice ojedinělé.

Nakolik podle vás postup ruské agrese umožnily nebo dokonce nepřímo podpořily reakce v zahraničí a mezinárodní politika?

Pamatuju si celkem živě, že jsem během těch posledních let od anexe Krymu v roce 2014 prožíval velké zklamání nad tím, jak se o válce na východě Ukrajiny mluvilo ve většině evropských zemí. Jako by se nás to skoro netýkalo. Ruské propagandě se podařilo válku prodat jako lokální, vnitřní, nepříliš významný „konflikt“. Ukrajinské hlasy mluvící o válce se považovaly za přehnané. Přitom široké veřejnosti byla dostupná v podstatě všechna fakta. Všude se promítaly filmy Sergeje Loznici a četly texty vynikajícího ukrajinského básníka Serhije Žadana o tom, co se děje na Donbase. Existovala o tom celá řada svědectví – písmem, obrazem, všemi médii. V roce 2018 jsem byl na konferenci ve Lvově a tam byly na hřbitově vidět ty dlouhé řady čerstvých hrobů padlých vojáků. A to mluvíme o Lvově, který je třeba od takového Slavjansku, kde bylo jedno z epicenter bojů, vzdálený víc než tisíc kilometrů. Zároveň tehdy ještě pokračoval družný život komunity třeba ukrajinských a ruských básníků – zrovna na této konferenci jsem zažil skvělý večer, kdy si přední básníci z obou zemí navzájem četli a překládali svoje básně. Dnes si to nelze představit. Ačkoliv mnozí Ukrajinci umí rusky líp než ukrajinsky, je válka i v kultuře jed, který leptá, ničí, devastuje mnohé osobní vazby, o institucionálních ani nemluvě.

Proč na válku už od roku 2014 nepřišla dostatečně rázná reakce? Politici z Evropy a celého mezinárodního společenství tehdejší cynickou pasivitou myslím promarnili příležitost jednat rázně a včas. Podle mě stačilo poměrně málo a této

Protesty a performance, které v Rusku působily jako elixír (nebo jako noční můra): Miriam Dragina „Ukrajinské ženy proti budoucímu otroctví“ (2013). Třicetiletá umělkyně reagovala na restriktivní zákony Janukovyčovy administrativy a přerušení jednání o evropské integraci. Vyzvala ženy, aby přinesly hračky, které koupily pro své děti, a „obětovaly“ je pořádkovým silám – symbolické reprezentaci snah o znesvobodnění společnosti a „ukradené budoucnosti“ dětí. Ukrajinská občanská společnost brzy nato triumfovala – což posléze vyprovokovalo ruské imperiální síly ke krvavé mstě. Fotka je z výstavy „I am a Drop in the Ocean. Art of the Ukrainian revolution“ (Jsem kapkou v moři. Umění ukrajinské revoluce, Vídeň, 2014).

zrůdné válce se dalo zabránit. Ale v dějinách „kdyby“ samozřejmě neplatí. I my všichni, kteří o Rusku něco víme, jsme selhali. Reagovat na anexi cizích území, zabíjení a mučení rezolucemi – to je pokrytectví motivující útočníka ke stupňování agrese. Autority poválečné politologie, třeba německoamerický Žid Hans Morgenthau, zasazující se ve své době mimo jiné o možnost sovětských Židů vycestovat do Izraele, vehementně varovaly před opakováním appeasementu, který kdysi zhoršil a prodloužil průběh konfrontace s Hitlerem. Morální kvalita zahraniční politiky se měří jejími výsledky, nikoliv těmi či oněmi úmysly, říká Morgenthau. Od roku 2014 se mezinárodní politika vůči Rusku utěšovala a ospravedlňovala málo účinnými sankcemi. Kdyby, zakázané slovo, já vím, se evropské společenství politicky a vojensky včas zaručilo společně s USA za svobodu Ukrajiny, tak by ji Putin nezačal obsazovat. Třeba Srbsko nebo Rakousko taky nejsou v NATO a taky patří „tradičně“ do vlivové zóny kremelských zájmů. Znamená to, že i tyto země může ruská armáda jednoho dne začít bombardovat nebo obsadit pro vlastní potřeby části jejich území? Rozumíte, válku musí nejen někdo chtít, ale i ti ostatní, kteří ji nechťejí, ji musí umožnit, nebo se aspoň nepokusit ji dostatečně pádnými argumenty a reakcemi zpochybnit nebo zmařit.

Mohl ale jiný přístup něco změnit?

Já jsem přesvědčený, že mohl. V rámci podivného rétorického appeasementu se všechny hrůzy první fáze války v evropské i americké veřejné diskusi, v médiích, v politice do značné míry zametly pod koberec. To se mi zdálo od začátku zvrhlé. Vědělo se, že tam jsou mučírny, že jsou lidé týráni, vražděni, že probíhá brutální propagandistická kampaň, že se tam rozdávají ruské pasy. Všechny základní informace jsme tehdy přece dostávali víceméně v přímém přenosu, ale označení válka jako by se pozorovatelé báli nebo štítili. Nejradikálnější reakce západního společenství spočívala v ekonomických sankcích, které se ukázaly jako

poměrně bezzubé. Taky jsem patřil k těm naivním lidem, kteří si mysleli, že třeba vyloučení Ruska z finanční komunikace SWIFT bude mít během pár měsíců nějaké nedozírné následky. Ale země jako Írán nebo Kuba fungují v režimu sankcí desítky let a nevede to ani ke svržení režimu, ani k totálnímu kolapsu ekonomiky. Nejsem znalcem mezinárodní politiky nebo ekonomie a každý asi chápe, že se následky poměrně dalekosáhlých rozhodnutí a opatření těžko dají přesně odhadnout. Ale o tom, jak sankce nefungují, se píše celé knihy – jednu velmi pečlivě podloženou publikoval zhruba před deseti lety Lee Jones, politický ekonom z londýnské Queen Mary University. V Rusku jsem nepotkal nikoho, kdo by přikládal sankcím nějaký větší význam. Sankce v té podobě, jak se prováděly, usnadnily ruské propagandě šíření teze, že Západ bojuje proti všemu ruskému, a urychlily novou orientaci ruských trhů.

Někdy zhruba v roce 2016 jsem jel v noci taxíkem z moskevského letiště do centra s řidičem, který se ukázal být penzionovaným příslušníkem OMON, to jsou speciální, speciálně brutální oddíly ruské policie, nasazované na „zvláštní případy“. Vylíčil mi cestou svůj ekonomicko-politický koncept současného Ruska: západní sankce jsou nejúčinnější vzpruha pro ruskou ekonomiku a obzvláště potravinářství. Konečně se místo těch sajrajtů od Nestlé začaly prodávat kvalitní ruské mléčné výrobky a dříve skomírající tuzemské zemědělství vzkvétá. Ani co se týče třeba sýrů nikdo západní dodavatele nepostrádá. On sám založil s kamarády ze speciálních jednotek manufakturu na výrobu právě sýrů – aby si zvýšili podnikáním důchody. Vyrábějí levně v Bělorusku a všechno je perfektní. Jenom mozzarella jim zatím moc nejde, dodal sebekriticky...

Kromě sankcí se na Západě sestavovaly kolektivní rezoluce proti pošlapávání mezinárodního práva. Těm se oficiální místa v Rusku vysmívala. Vyloučení z několika mezinárodních organizací považoval tamní establishment spíš za úlevu.

10. června 2016, švýcarští Ukrajinci upozorňují před hlavním nádražím v Curychu na válku, kterou Putinova armáda vede proti jejich zemi. Ohlas na podobné demonstrace byl buď nulový, nebo minimální.

Básník Serhij Žadan, kterého na začátku března 2014 v Charkově zmlátili prorusí separatisté, viděl situaci zblízka a díky mezinárodní proslulosti byl jeho názor v mnoha médiích a zněl jednoznačně: není to žádný občanský konflikt, ale normální válka – s ruskými tanky, zabíjením a okupací ukrajinských území. Ale Ukrajina tehdy neměla vojenskou, politickou ani mezinárodně ukotvenou sílu k sebeobraně.

V Ukrajině dodnes vyvolává velké roztrpčení tehdejší postoj a výroky Baracka Obamy a jeho administrativy. Jejich

„shovívavost“ představovala pro ruský establishment jasný důkaz, že od těchto západních slabochů, kteří se třesou o své volební preference, jim nehrozí žádné citelnější nebezpečí. Pevné přesvědčení, že zhruba v těchto intencích bude kritika a konfrontace pokračovat i nadále, se podle mě stalo jedním z argumentů pro zahájení války. Dnes už známe ten prostý a jasný plán: celé ukrajinské území ovládnout podobně, jako se to během několika dnů v roce 2014 podařilo na obrovském území ve východní Ukrajině. Krym, Luhanská oblast, Doněcká oblast... Každá z těchto tří územních jednotek má plochu větší než 25 tisíc kilometrů čtverečních. Dohromady je to území velké zhruba jako celá Česká republika. Když to tak snadno prošlo, proč by to nemělo vyjít i příště? Teze, že svobodná Ukrajina je antiruský projekt placený Pentagonem, byla dávno hotová. K umlčení kritických hlasů měl režim k dispozici dostatečně výkonný perzekuční aparát a likvidace protestů v Bělorusku roku 2020 prokázala, že s nasazením brutálních metod je možné potlačit i poměrně rozsáhlé hnutí odporu.

Pocítoval jste silné kritické a negativní emoce, vnímal jste následky appeasementu – ale ani v prostředí moskevského uměleckého a akademického světa, kde se desítky let pohybujete, nebyl nikdo schopný vidět a třeba soukromě pojmenovat, k čemu se schyluje?

Rozšířený postoj ruských intelektuálů byl kombinací analytické kritiky stávajících poměrů, v soukromí a podle možností i na veřejnosti, a jakéhosi čím dál apatičtějšího smíření s vlastní bezmocí. A podobně jako v sovětských dobách ti lidé byli a jsou, pokud v Rusku zůstali, rukojmí režimu. Pracují a žijí v rámci státu, s jehož pravidly, psanými i nepsanými, potřebují nějak vyjít. Velice zřetelně a realisticky vnímal dělení Ukrajiny a začátek války v roce 2014 opoziční politik Boris Němcov. Vystupoval naprosto jednoznačně a snažil se pravdu o ruském postupu, podloženou nespornými fakty, šířit v ruské společnosti, jak mohl.

Jistě není náhoda, že byl brzy poté, na začátku roku 2015, zavražděn.

Intervence na východě Ukrajiny se soustředila hlavně na Krym a to mělo i u vzdělaného obyvatelstva částečně úspěch. Propagandistické heslo „Krym je náš“ společnost rozdělilo nečekaným způsobem. Pamatuju si, jak mi Lev Rubinštejn, vynikající básník, publicista a nestor sovětského undergroundu narozený v roce 1947, řekl, že se ohledně Krymu poprvé za celý svůj život ideologicky rozešel s některými lidmi ze svého bezprostředního okolí. Zažil jsem to i sám na návštěvě u jedné básničky, filoložky a překladatelky, v jednom z těch neuvěřitelných moskevských bytů, kde pod sebou vidíte město jako na dlani buď z okna, nebo z kruhové terasy 360°. Ta řekla tu neslavně proslulou větu: „Ono to není všechno tak jednoduchý.“ A měla samozřejmě i „důkaz“: „My máme na Krymu byt a tam to mnozí opravdu vítají.“ Na druhé straně mám velmi blízkého kamaráda, výtvarného umělce a spisovatele, také z Moskvy, který po léta na Krymu žil každý rok řadu měsíců, a od jara 2014 tam už nikdy nejel. Ale bylo by naivní si představovat, že všichni kritici Putinova režimu vnímali anexi jako brutální porušení mezinárodního práva.

Nechci svoje dojmy moc zobecňovat, každý má omezený rozhled podle prostředí, v němž se pohybuje. Ale fakt, že 24. únor 2022 vyvolal i v Rusku šok, má celkem objektivní parametry. Na jaře 2024 zveřejnil knihu svých komentářů populární ruský spisovatel a publicista Dmitrij Gluchovskij, autor postapokalyptických románů. První se jmenoval *Metro 2033* a prodalo se ho během dvou let asi čtvrt milionu výtisků. Ty jeho nynější komentáře mimochodem vyšly rusky v Bratislavě v nakladatelství Vidim Books, které z Prahy řídí velice schopný organizátor ruskojazyčného knižního trhu Danila Stratovič. Tak Gluchovskij, jehož sociální bublina je gigantická, líčí ráno 24. února přesně tak, jak jsem je vnímal já: jako šok, jako zvrát, s kterým nikdo nepočítal. Nikdo nevěřil, že by se něco takového mohlo stát.

Ptal jsem se na atmosféru v Moskvě těsně před válkou, protože některé západní tajné služby přece přesně před takovou velkou invazí do Ukrajiny varovaly. Nebyl to dost jasný signál?

Biden na základě zpráv CIA řekl, že Rusko může Ukrajinu napadnout během týdne, až 18. února. Já si pamatuju, že některé analýzy tajných služeb, o kterých se psalo, mi přišly jako taková hypertrofie, možná malování čerta na zeď. A tento postoj se rozhodně netýkal jen naivních badatelů o kulturních dějinách, jako jsem já. Podobně to viděli i lidé, kteří se ruskou politikou, ruskou ideologií zabývají léta profesionálně. Shodou okolností jsem to mohl pozorovat na malém příkladu docela zblízka. Celou tu dobu před válkou od začátku prosince 2021 až do konce února 2022 jsem byl na pozvání vídeňského Institutu pro vědy o člověku (Institut für die Wissenschaften vom Menschen, IWM) mezi lidmi, kteří se politologii a historii východní Evropy věnují ve své vědecké činnosti a jsou dobře informovaní, nakolik to otevřené zdroje umožňují. Tento institut vznikl v souvislosti s převzetím archivu Jana Patočky po jeho smrti v roce 1977. Vypracoval se do poměrně prestižní transdisciplinární instituce. Jedním ze stálých spolupracovníků je i Timothy Snyder, který patří asi ke globálně nejznámějším historikům Ukrajiny a nyní i aktivistům v záležitostech ukrajinské války. Působí tam i další v Česku známý autor a proslulý analytik, který se léta věnuje politice, Ivan Krastev. Mezi stipendisty tam počátkem roku 2022 byl i renomovaný historik Ukrajiny z Harvardské univerzity Serhii Plokhyy. Díla všech tří jsou mimochodem dostupná i v češtině.

A jaká byla v Institutu pro vědy o člověku atmosféra tak krátce před ruskou invazí?

V IWM už tehdy běžel rozsáhlý ukrajinský program. Pracovala tam řada analytiků a analytiček jak z Ukrajiny, tak z jiných zemí, kteří se věnovali celé škále aspektů ukrajinského

vývoje. A v tomto prostředí, kde jsme spolu s těmito znalci denně obědvali a diskutovali, nikdo neformuloval prognózu, která by se byť vzdáleně přibližovala tomu, co se začalo dít 24. února. A to nás od začátku války dělily jenom tři nebo čtyři týdny. Ivan Krastev dokonce na konci ledna 2022 u sebe doma uspořádal takové uzavřené diskusní fórum, kde jsme četli Putinův programový text z léta 2021. Na tom společném čtení byli stipendisté IWM, lidé z rakouských médií, bankovního sektoru, nevládních organizací. A ani tam nikdo nepředpověděl, co se stane. Vzhledem k masivní mobilizaci ruských ozbrojených sil u hranic se čekala nějaká lokální intervence, která by se pokusila rozšířit územní zisky z roku 2014. Retrospektivně máme pochopitelně všichni pocit, že to nemohlo dopadnout jinak než obléháním Kyjeva a totálním zničením Mariupolu. Ale to svědčí spíš o adaptabilitě lidského vnímání než o nezvratné logice dějin.

V souvislosti s teorií dějin v sovětské sémiotice jste mluvil o bifurkaci. To je pozoruhodná myšlenka. Dokážete si vybavit nějaké podobné rozcestníky či bifurkace v ruském vývoji posledních řekněme deseti let, které mohly Ruskou federaci nasměrovat jinak a jinam, ačkoliv nakonec převládlo to rameno, které vedlo k válečné agresi v Ukrajině?

Těch momentů je celá řada. Samozřejmě celý vývoj od roku 2000 nebo 1985 mohl proběhnout jinak. Vezměte si třeba puče na začátku 90. let. Těžko může někdo prohlásit za jedinou historickou možnost, že se pár konzervativních příslušníků vládnoucí elity včetně ministra obrany rozhodne unést Gorbačova, aby zachránili SSSR. Na pozadí dění v celé východní Evropě na přelomu osmdesátých a devadesátých let to působí jako naprosté šílenství. Ale z Jelcina právě vítězství nad těmito mastodonty učinilo superhrdinu a do značné míry smazalo fakt, že sám politicky pocházel samozřejmě z nitra téhož aparátu, stejně jako jeho tehdejší spojenec Gorbačov, kterého krátce poté politicky zlikvidoval.

V roce 1993 potom Jelcin nechal tanky a obrněnými vozidly pěchoty rozstřílet uprostřed Moskvy Nejvyšší sovět, čili tehdejší dvoukomorový parlament, zcela výjimečně v ruských dějinách zvolený v poměrně svobodných volbách. Už samotné rozpuštění parlamentu, které ústavní soud, ať už byl jakýkoliv, označil za nezákonné, nebylo ničím nevyhnutelným a nezbytně logickým. A už vůbec ne postřelení více než 150 lidí v centru hlavního města, včetně civilistů a novinářů. Jelcin tehdy sice ztělesňoval reformy, politickou i hospodářskou integraci, cestu Ruska ze sovětského totalitarismu do mezinárodního společenství, ale jeho rozhodnutí bylo brutální. Mimochodem ho v Rusku tehdy plně podpořilo přes čtyřicet velmi populárních a v prostředí vzdělané veřejnosti vlivných spisovatelů a akademiků. Seznam signatářů je přehlídkou hrdinů perestrojky. Z dnešního hlediska trochu úsměvně požadovali tehdy mimo jiné například zákaz všech komunistických a nacionalistických stran a hnutí...

Jistě, Nejvyšší sovět byl konzervativní a stál Jelcinovi v cestě, po jeho problematickém rozpuštění navíc poslanci a jejich spojenci násilím obsadili moskevskou radnici. Ale rozhodně se v obou případech dalo postupovat jinak a dějiny by vypadaly odlišně. Mimo jiné: Jelcinův prezidentský systém, používající parlament jako servis pro realizaci plánů vlastního aparátu, zdědil později Putin. Hlavně ale politicky „vyrostl“ v prostředí zákeřných spiknutí, mafiánských praktik a pohrdání právem i ústavou. Nikdy nepoznal na vlastní kůži nic jiného. Ale to ještě neznamená, že tento vývoj a styl byly nějak předem nevyhnutelně naprogramované.

Co jiného než setrvačnost imperiálního vnímání světa může ale člověka při pohledu na novodobý vývoj Ruska napadnout?

Pokud je člověk dost starý na to, aby si tu dobu pamatoval z vlastní zkušenosti, má možnost to nahlédnout z pozic řekněme kritického racionalismu, jak o něm psal Karl Popper.

To znamená v aktivní víře, že poměry je možné změnit nebo ovlivnit. Ruská společnost generovala od perestrojky velké množství skvělých nejen kulturních a intelektuálních, ale i politických a společenských programů, smělé a slibné projekty občanské společnosti snad ve všech oborech lidské činnosti. Nikdy jsem nebyl z Ruska nekriticky nebo dokonce dogmaticky nadšený. Ale během pětatřiceti let od roku 1986, během bezpočtu cest do Ruska a po Rusku, jsem tam byl nesčetněkrát fascinovaný tvůrčí, intelektuální, ale i sociální energií jednotlivců i celých společenství a mohl bych jmenovat desítky konkrétních příkladů.

Fakt, že se kremelská mocenská špička nakonec obrátila proti mezinárodnímu právu a hodnotám lidskosti a mírového soužití a začala vraždit a rabovat, je strašný, neodpustitelný, neodčinitelný. Ale není ničím esenciálním nebo „vrozeným“. Odmítám ve své podstatě rasistické předsudky o nějaké zvrácené ruské „mentalitě“. Ty jsou jen druhou stranou podobně hloupých pohádek o tajemné a melancholické, hloubavé, pohostinné a rozcitlivělé „ruské duši“. Tato válka je exces, kterému ani ruská společnost, ani politické a vojenské síly jiných zemí bohužel nedokázaly zabránit. Přitom možná stačilo málo, aby tato hrůza nikdy nepropukla.

Putin se zjevně domníval, že kořist bude relativně snadná. Zelenského v Kremlu vnímali jako slabého politika, nezkušeného televizního komedianta v čele rozhádané a zkorumpované politické elity, prošpikované moskevskými agenty. V prosinci 2021 se stal německým kancléřem odborník na státní rozpočet Olaf Scholz, působící dojmem řadového úředníka, který se bude nejspíš snažit vyhnout jakýmkoliv větším problémům a nepříjemnostem. Americký prezident bojoval od počátku roku 2021 s katastrofálním vývojem v Afghánistánu, kde řádil Tálibán, a se svým věkem spíš než s ruskou rozpínavostí. Francouzský prezident Macron vypadal, že se nechá uklidnit telefonickými přednáškami o neexistenci Ukrajiny. Putin se během pandemie v izolaci

mezi nejbližšími pochlebovači, kteří neměli politické kompetence, radikalizoval. A rozhodl se svoje laické úvahy o hegemoniálních právech ruského národa na ukrajinské území realizovat prostřednictvím ozbrojených sil...

Těsně po začátku války v plném rozsahu pak vznikl intenzivní dojem, a to v Rusku i v zahraničí, že lidé, kteří mají v Rusku vliv na přijímání těch nejdůležitějších rozhodnutí, snad zešileli. Když se na to díváme trochu z odstupu, tak to není úplně věrohodná analytická cesta k porozumění té katastrofě.

Pokud to ale nebylo šílenství, tak co to bylo?

Skutečně existuje vývojová linie ruského neoimperialismu, která se táhne celým postsovětským obdobím, a nemusíme ji začínat až rokem 2000. Můžeme začít už v devadesátých letech. Na jedné straně tehdy došlo k radikální politické a kulturní diverzifikaci Ruska, která měla mnohé skvělé, ale také mnohé hrůzostrašné následky. Kromě toho ale sílila i konzervativní linie, která považovala především východní a jižní Ukrajinu, stejně jako třeba baltský region, za takzvané etnicky ruské. Tento přístup využíval sporných metod a výsledků takzvané etnické demografie. Vlivný představitel tohoto oboru Vladimir Kabuzan sice zemřel v roce 2008, ale jeho publikace se dodnes používají jako argument pro to, co všechno „etnicky“ patří Rusku. Od začátku 21. století probíhá systematická manipulace dějinami a politickou geografii. Výstavba výkladových schémat se řídí vlasteneckými požadavky, bádání obsluhuje ideologicky motivovaná zadání.

Už v roce 2003, kdy byl Putinův režim ještě v začátcích, proběhla významná schůzka ruského prezidenta s početným poolem historiků. Na tomto setkání byla řeč o tom, jak se budou psát výukové materiály, učebnice, historiografické studie, monografie. A už tehdy zazněly naprosto jednoznačně formulované požadavky na pěstování hrdosti mladých lidí na svoji vlast. Cít pro národní jednotu se měl stát jednou

z osnov dějepisectví. Kde ta národní jednota začíná a kde končí, o jakém národě je vůbec řeč? To všechno se začalo pilně vyrábět podle klíše lidového pojetí vlastenectví. To je přístup, který je akademickému přístupu v nejrůznějších částech Evropy, jakkoliv jsou navzájem rozdílné, naprosto cizí. Něco podobného se do historiografie snažila zavést třeba politická strana Právo a spravedlnost v Polsku nebo Orbánův režim v Maďarsku, ale vyvolaly tím velkou vlnu odporu. V Rusku to prošlo, ačkoliv se paralelně psaly i vědecké, kritické dějiny bez apriorního zadání.

Proč se tento vlastenecky propagandistický program v Rusku nesetkal s dostatečně odmítavými reakcemi?

Tamní akademické a společenské elity, kterým byl tento neovlastenecký militantní styl naprosto cizí, bohužel reagovaly laxně nebo nereagovaly vůbec. Jako by se jich to netýkalo. Pokud reagovaly, nemělo to nijak závažný dosah. Jejich vlastní práci totiž tento trend zpočátku neohrožoval. Od devadesátých let se v uvažování o dějinách projevuje kritické myšlení, diverzita, setkávání různých názorů a diskusní pokusy dohodnout se na pluralitě pohledů na kritické dějinné uzly a důležité procesy. Pro odborně zdatné historiky jako Jurij Afanasjev, Nikita Sokolov nebo Alexej Miller (neplést se jmenovcem, šéfem Gazpromu!) byli servilní historici ve službách Kremlu bezvýznamní. Postupem času si ale tito posluhovači režimu uzurpovali oficiální historiografii Ruska. Vlastenecký obrat oficiálních míst sice vyvolával despekt a kritiku, ale jen takovou salónní, nebyl to žádný alarm, žádný otřes. Manipulace také probíhala velmi pozvolna. V roce 2003 byla například založena ruskou-ukrajinská komise historiků, která měla za úkol dohodnout se na společném výkladu minulosti, a skutečně se začaly konat semináře, konference a podobně. Nicméně společná práce časem zkrachovala a ruská část komise po několika letech přistoupila k sepsání vlastního výkladu v podobě *Dějín Ukrajiny*. Kniha vyšla v roce 2015, už po anexi Krymu,

a kritiku za předpojatost a falzifikaci historické skutečnosti vyvolala nejen v Ukrajině, ale dokonce i v Rusku.

V čem kritici vidí problém těchto dějin? Pod takovým titulem asi nemohlo vyjít mnohasetstránkové pojednání o tom, že Ukrajina neexistuje a za její samostatností stojí pouze nacisté, neonacisté, Lenin a USA?

Samozřejmě, že ty dějiny nejsou pouhý primitivní pamflet ani snůška prostých lží. Manipulace a instrumentalizace jsou rafinované, opírají se o takzvaná objektivní fakta a archivy. Protože ďábel jak známo vězí v detailu. Dobrým příkladem je popis nezávislé Ukrajinské lidové republiky, která se ustavila zhruba dva týdny po ruské říjnové revoluci 1917. Po dvou letech bojů ji zničili bolševici a Ukrajina se stala sovětskou republikou závislou na moskevském vedení. Ruské *Dějiny Ukrajiny* z roku 2015 zpochybňují rusko-ukrajinskou povahu tehdejšího vojenského konfliktu poukazem na to, že mezi bolševiky byli také Ukrajinci a Rusové pouze „pomáhali“ přívržencům sovětské moci v boji proti „ukrajinským nacionalistům“. Takovou formulaci odmítá znalec Ukrajiny dvacátých let a odborník na nacionalismus, historik Olexander Zajcev, v recenzi, kde uvádí citáty přímo z té doby.

Lídr ukrajinských bolševiků si například v dobovém projevu stěžuje, že jich je jenom hrstka a proti nim stojí celý ukrajinský národ, který se nepodařilo rozdělit. A velitel místních rudých sil popisuje, že v rozhodujících bojích proti Ukrajincům, které řídil, byly nejdůležitější silou petrohradské, moskevské a vyborgské (Vyborg je město asi 130 km od Petěrburgu u hranic s Finskem) gardy. Ruskou snahu vylíčit boje po roce 1917 jako občanskou válku uvnitř ukrajinské společnosti Zajcev zcela odmítá. Podobně ostatně ruské vedení líčilo svoje okupační snahy i v roce 2014 – jako zápas utlačovaného ruského obyvatelstva v Ukrajině proti „kyjevskému režimu“. Jádru rudých vojsk za revoluce 1917 tvořili vojáci, námořníci a rudé gardy z Ruska, kterým

veleli ruští bolševici a leví eseři. A na jejich straně skutečně bojovali i ukrajinští bolševici.

Čtenář bez profesionální erudice si samozřejmě spousty „drobností“ nemá šanci všimnout, čte určitým způsobem vyprávěný příběh a věří mu. Olexander Zajcev ve výše zmíněné recenzi, napsané pro nezávislý časopis *Ab Imperio*, je schopný způsob, jakým se tyto dějiny formují, v jednotlivostech rozklíčovat. O dobové prameny a citáty se opírají i ruští historici Ukrajiny, ale je otázka, jakým způsobem. Například citát, který je v knize bez uvedení zdroje, popisuje nesmyslné postřílení vojáků „petljurovci“. Zajcev zaprvé upozorňuje na užití pejorativního označení „petljurovci“ pro vojenské oddíly, které v daném případě s Petljurou neměly nic společného. Symon Petljura, pozdější prezident jepičí Ukrajinské lidové republiky, je z ruské perspektivy zosobnění zla, podobně jako Bandera. Připisuje se mu mimo jiné vina na protižidovských pogromech nebo aspoň nedostatečná snaha o jejich potlačení. Což je zrovna ze strany Ruska, kde antisemitismus vzkvétal po staletí, samo o sobě pokrytecká argumentace, jakkoli byly pogromy příšerné a samozřejmě se na nich podíleli také Ukrajinci. Zajcev ale hlavně upozorňuje na absenci citovaného pramene u incidentu s nesmyslně postřílenými vojáky. A nakonec jej sám identifikuje – jde o parafrázi výroku Michaila Muravjova, což byl velitel rudých gard, blízký spolupracovník Lenina a Antonova-Ovsejenka, jenž velel ukrajinské sovětské armádě a ve dvacátých letech pak mimochodem vedl sovětskou misi v Československu. Muravjov dobýval Kyjev a zavedl tam krvavý teror se spoustou brutálních poprav, jejichž oběti se odhadují na několik tisíc lidí – hlavně důstojníků. Nechal po Kyjevě jezdit obrněné vozy s heslem „Smrt Ukrajincům“ a ve zprávách Leninovi se chlubil, co všechno nechal zničit a které skupiny obyvatelstva nařídil vraždit. Tolik objektivní příběh, respektive objektivní pramen o nesmyslné střelbě „petljurovců“.

Nicméně Zajcev zároveň uvádí, a to třeba pro mě zvyšuje věrohodnost jeho argumentace, že celkově *Dějiny* dodržují zásady akademického stylu a neřídí se přímo ukrajinofobií ruské propagandy po roce 2014. A dodává, že ideologizace zatěžuje samozřejmě i ukrajinské dějiny Ruska a historiografii vzájemných vztahů...

Chápu, že ruská strana se snaží Ukrajince démonizovat, má ale smysl tehdejší ukrajinský antisemitismus zamlčovat? Třeba Stanislav Budín ho uvádí jako jeden z důvodů, proč ve dvacátých letech odešel do Polska a Československa. Podobných případů najdeme určitě více. Jak se s tím adekvátně vypořádat?

Ukrajinský antisemitismus je součástí východoevropského a evropského antisemitismu a samozřejmě ten nejlepší způsob, jak s ním zacházet, je pokud možno nepředpojaté historiografické probádání tohoto zla, které vedlo ke katastrofě holokaustu a ani potom nezmizelo. A tím se naštěstí zabývají celé týmy vynikajících historiků v různých zemích a různého původu. Vezměte si třeba Victorii Khiterer, ta o tom napsala několik vynikajících knih. Asi nejlepší je *Jewish City or Inferno of Russian Israel? A History of the Jews in Kiev before February 1917* (Židovské město, nebo peklo ruského Izraele? Dějiny Židů v Kyjevě před únorem 1917) z roku 2016. Je to důvěryhodný a nakolik můžu soudit poctivě probádaný obraz té ambivalence – na jedné straně útočiště a na druhé straně místo nenávisti a pogromů. Ale ty projevy antisemitismu nebyly samozřejmě jen dílem Ukrajinců, nýbrž i Rusů a Poláků. Pověstně antisemitské byly takzvané armády jihu, bojující v občanské válce proti bolševikům, v jejichž řadách bojovali Židé, i když Židé bojovali i na straně „bílých“, ale právě v armádách jihu se Židé a bolševici házeli do jednoho pytle a vztah k nim byl často příšerný, známe ostatně výraz „židobolševici“. Leninova ideologie při všech výzvách k nelidskosti téměř všeho druhu antisemitská nebyla. Lenin zdůrazňoval, že antisemitismus

slouží zájmům vládnoucích tříd, protože odvádí pozornost dělníků od třídního boje. V čele Rudé armády ostatně stál Žid Trockij. Každopádně svádět antisemitismus na Ukrajince, to nemůže v žádném případě obstát.

Vidíme tady ruské zkreslování výkladu dějin týkající se události okolo roku 1917. Můžeme najít ještě jiné milníky, kolem nichž zuří rusko-ukrajinské bitvy o minulost?

Tak určitě velké rozepře vyvolávají už události roku 1654 známé jako Perejaslavská rada. Dohoda o spolupráci mezi kozáky a Moskvou se v oficiální ruské historiografii slaví jako „znovusjednocení“, z ukrajinské perspektivy jde o účelový vojenský pakt v boji Bohdana Chmelnického proti polské šlechtě. Historici uvádějí, že podobné pakty Chmelnickij během desetiletého válčení uzavíral i se subjekty ve Švédsku nebo Transylvánii (Sedmihradsku, které patřilo k UherSKU a pak k Rumunsku), a kdyby to pro něj bylo výhodné, mohl zrovna tak s Poláky uzavřít pakt proti („ruským“) Moskalům. Ale následný vývoj samozřejmě tuto událost z ruské strany kanonizoval jako dobrovolnou fúzi. Jiná věc je, že mnozí kozáčtí předáci už v té době proti této alianci ostře vystupovali – ale proti Chmelnickému se neprosadili. Kromě toho přední švýcarský historik Ukrajiny Andreas Kappeler i jiní autoři uvádějí, že perejaslavské dohody od počátku obě strany interpretovaly odlišně. Pro kozácký nebo záporožský hetmanát v čele s Chmelnickým to byly vypověditelné smlouvy rovných stran, které měly zajistit kozákům výměnou za určité služby, hlavně vojenského charakteru, naprostou svobodu a nezávislost. Z ruského hlediska šlo o začlenění Ukrajiny do vlastní sféry vlivu a brzy i do vlastní říše s veškerou podřízeností, kterou s sebou takové vazalství nese. Hlavně se ale nesmí zapomínat, že tehdy vůbec neexistovaly národně koncipované státy, jak je známe od 19. století. Takže by se všechny tyto příběhy měly vyprávět velice obezřetně, protože státní nacionalismus tehdy v podstatě ještě nebyl „vynalezen“.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Ruská duše neexistuje.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.